

Bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier

Av Helge Ridderstrøm (førsteamanuensis ved OsloMet – storbyuniversitetet)

Sist oppdatert 09.12.20

Vagant_

På engelsk og fransk kalt “goliard”.

Vagantene lagde drikke- og kneipesanger, kjærlighetssanger, sanger til spill, tiggersanger, ordspill, slibrige vitser, spotteviser rettet mot borgere, riddere, parodier på hellige tekster osv. Vin- og fruktbarhetsguden Bacchus (Dionysos) spiller er sentral i mange vagantviser. Vin, kvinner og terninger vanlige emner i sangene (Faulstich 1996 s. 235-237). Deres spott og satire gjaldt hele klasser og grupper, snarere enn bestemte individer (s. 238).

“[V]agantviser [er] verdslige sange fra 1100- og 1200-t. til tekster af omrejsende munke eller lærde, *vaganter*. Digtene var affattet på latin og havde et satirisk, polemisk indhold, der priste fornøjelser som mad, drikke og kvinder, angreb politiske institutioner eller var parodier på liturgiske tekster. Vagantlitteraturen var delvis en følge af tidens interesse for klassiske digtere og for et nyplatonisk syn på naturen. Sangene blev foredraget af goliarder, dvs. studerende og lavere gejstlige, der rejste rundt i Europa. Musikken er ikke noteret således, at den kan transskriberes til moderne notation.” (<http://www.denstoredanske.dk/>; lesedato 12.08.15)

Vaganter kunne bære med seg offentlige brev der de vandret (Faulstich 1996 s. 262), og dermed ha en liten inntekt av dette.

Verket *Carmina Burana* fra høymiddelalderen er vagantdiktning på latin. Den anonyme dikteren som har fått æresnavnet Archipoeta skrev antakelig en del av sangene i *Carmina Burana*, blant annet sangen “Meum est propositum” som sammenfatter temaene i vagantlyrikken (Grabert, Mulot og Nürnberger 1983 s. 31-32). “*Carmina Burana*, German Lieder Aus Beuern, 13th-century manuscript that contains songs (the *Carmina Burana* proper) and six religious plays. The contents of the manuscript are attributed to the goliards, wandering scholars and students in western Europe during the 10th to the 13th century who were known for their songs and poems in praise of revelry. The collection is also called the Benediktbeuern manuscript, because it was found (in 1803) at the Benedictine monastery in Benediktbeuern (from which *burana* is derived), Bavaria. The two parts of the manuscript, though written at the same time, have been separated.” (<http://www.britannica.com/>; lesedato 18.12.12)

“Besides his having the coolest pen name ever, not much is known definitively about the Archpoet, the heretical medieval poet who may be responsible, to some degree, for our modern conception of the wandering vagabond poet and rogue scholar. The Archpoet’s life circumstances have been surmised from the content of his poems. Because he designates Rainald of Dassel as Archbishop of Cologne, the Archpoet was most likely alive between 1159 (when Rainald became archbishop) and 1167 (when he died). Furthermore, all the Archpoet’s datable poems fall between 1162 and 1164. The Archpoet’s irreverent, hedonistic lines about drinking in “the tavern” are reminiscent of later work by Rumi and Omar Khayyam, so he may have been influential far beyond his seeming anonymity. He may also have been an early model for anti-establishment poets like William Blake and rebellious songwriters like Woody Guthrie” (Michael R. Burch i <http://www.thehypertexts.com/The%20Archpoet.htm>; lesedato 30.06.15).

“The Archpoet left us ten poems, all written in Latin. His best-known poem, “His Confession,” appeared in the *Carmina Burana* manuscript, a collection of medieval Latin and German writings. He is considered to be an exemplar of the Goliardic school of poets. The Goliards wrote bibulous poems: satires and parodies which mocked and lampooned the Catholic Church and the excesses and abuses of its clergy. A possible root of Goliard is *gailliard*, a “gay fellow.” The Goliards were famous (and infamous) for thumbing their noses at the authorities, in verse. In her influential study *The Wandering Scholars of the Middle Ages*, Helen Waddell said that “*Confessio Goliae* is something more than the arch-type of a generation of vagabond scholars, or the greatest drinking song in the world: it is the first defiance by the artist of that society which it is his thankless business to amuse: the first cry from the House of the Potter, ‘Why hast thou made me thus?’ ” Philosopher Herbert Marcuse said of the Archpoet’s artistic posture and keen sense of his particular situation: “*Archipoeta* is perhaps the first artist with the artist’s genuine awareness of himself, who comprehended and openly emphasized that his vagabond life and his opposition to the surrounding world were an artistic necessity ... The splendid strophes of his vagabond’s confession resonate with the elevated consciousness of the authentic lifestyle of the freelance artist.” The Archpoet wrote on the cusp of the first Inquisition, when to contradict or even question the teachings and authority of the Roman Catholic Church was becoming increasingly dangerous, and would soon result in the most exquisite tortures and bloodcurdling murders. So it shouldn’t surprise us if he chose to express his heresies anonymously. But whoever he was, his “Confession” is a timeless masterpiece of passionate irony and rapier wit.” (Michael R. Burch i <http://www.thehypertexts.com/The%20Archpoet.htm>; lesedato 30.06.15)

Den tyske dikteren Peter Hille, som levde i siste halvdel av 1800-tallet, blir av noen oppfattet som en vagant på grunn av hans lange vandringer i Europa (Fülberth og Dietz 1988 s. 124).

Vannmerke

Et merke som er gjennomsiktig som vann, men synlig i et papirark. Et emblem eller annet merk lagd i selve papirstrukturen i et ark, og spesielt synlig hvis papiret holdes mot lyset. Brukes til å markere hvem som har produsert papiret e.l., og kan dermed brukes til tidfesting av når bøker ble produsert.

Vannmerker stammer fra perioden da papir ble håndlagd, ark for ark. Merkene ble lagd ved at en form lagd av en metalltråd ble lagt nederst i den formen som den våte papirmassen deretter ble fylt i. Papiret ble litt tynnere der formen ble synlig i det ferdige papiret.

“Mens papiret oprindelig var en kinesisk oppfindelse, er vandmærket en europæisk. De første vandmærker dukkede op i italiensk produceret papir i 1282. De hidrører fra et mønster formet af metaltråd og syet (senere loddet) til bunden af papirformen, hvor det ligesom kædelinjerner har fortrængt noget af papirmassen og gjort det færdige papir tyndere. Vandmærkerne var først og fremmest bomærker, der skulle identificere papirets oprindelse og sikre mod efterligninger. I alle de århundreder, hvor bogtrykkerkunsten har været kendt, var hovedreglen for placeringen af et vandmærke, at det blev anbragt i midten af det hele arks ene halvdel, således at det, når arket foldedes til to folioblade, kom til at befinde sig midt i det ene blad. Papir med sådanne enkeltmærker blev fremstillet helt ind i 1700-tallets første halvdel. Afvigende placeringer forekom, men begrænset både historisk og regionalt.” (Kondrup 2011 s. 351)

Vannmerket kan være enten tynnere eller tjukkere enn resten av arket, men noen ganger lages det også “uekte” vannmerker med en transparent fettfarge som trykkes på arket (Kautter og Kraeft 1995 s. 209).

“Vannmerker er bokstaver eller symboler i papiret som er synlige når man holder papiret opp mot lyset. Disse ble laget ved å feste kobbertråder til duken i papirformen. Når papirmassen legger seg på duken, blir det liggende et tynnere lag over kobbertrådene enn over resten av duken, og vannmerket blir dermed synlig i gjennomlys. Vannmerkene var fra tidlig av et kjennetegn for den enkelte mølle. Etterhvert kopierte møllene spesielt fine vannmerker fra hverandre, slik at samme vannmerke kunne bli brukt med en uendelighet av variasjoner av en lang rekke møller over et tidsrom på flere hundre år.” (papirkonservator Kari Greve i <http://www.nbbs.no/papir.htm>; lesedato 07.01.13)

“For å frigjøre fibrene ble fillene [som skulle brukes til å lage klutepapir] tilsatt mye vann og stampet i et hammerverk. Resultatet ble en tynn fibervelling, som ble helt over i en stor bølge (derav navnet bølgepapir). Vellingen ble øst opp i en

spesiell papir-form, som var laget av messing eller bronse. Bunnen i formen var en finmasket duk som slapp vannet gjennom, men holdt fibrene tilbake. Fra slutten av 1200-tallet ble den finmaskede duken gjerne utstyrt med et filigranmønster som dannet vannmerke i arket. Arkene ble presset mellom filt for å fjerne mer vann og deretter hengt opp til tørk.” (Hesselberg-Wang 2009c)

Ulike papirmøller hadde fra 1600-tallet egne vannmerker.

“Vandmærkernes motiver skiftede med tiden (heldigvis!). I bogtrykkerkunstens århundreder har man haft en forkærlighed for våbenskjolde (rigsvåben, provins- eller byvåben, familievåben) samt en række genkommende motiver: narrehuen, bikuben, posthornet, trekløveren, den franske lilje, løven m.fl. I dansk papir har man været glad for kongemonogrammer. Da vandmærkerne ikke i længden ydede den ønskede beskyttelse mod efterligning, men selv blev efterlignet, begyndte man omkring 1600 at anbringe et sekundært, mindre mærke – “bimærket” – i tilknytning til hovedvandmærket. Dette bimærke bestod af mystiske tegn eller små bogstaver, som skulle være svære at efterligne, og fra nu af var det bimærkerne, der identificerede papiret som produkt fra en bestemt mølle. Hovedvandmærkerne blev i stigende grad betegnelser for bestemte papirformater (fx det meget brugte bikubeformat, 36,5 x 46 cm). [...] Andre hyppigt brugte formater var Propatria (34 x 42 cm), Lille median (40,5 x 51,5 cm) og Stor median (46,5 x 59 cm). [...] I Frankrig befalede myndighederne i 1688, at papirmagerne skulle bruge deres initialer” (Kondrup 2011 s. 351).

Et “countermark” er “[a] smaller, secondary watermark on antique papers, usually located in the center or lower center of the half-sheet opposite the watermark, indicating the name of the papermaker and sometimes the date and place of hand manufacture.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

Det har blitt utviklet teknikker for å lage “digitale vannmerker” som kan avsløre hva som er original og hva som er kopi av et digitalt dokument (Zimmer 2000 s. 149). Vannmerket skal hindre at kopien blir en eksakt, uatskillelig kloning av originalen.

Vardebok_

(_sjanger, _sakprosa) En bok som befinner seg beskyttet for vær og vind inne i en varde på en fjelltopp, og som brukes til å skrive inn hilsener og minner fra dem som ankommer varden. Fungerer som bevis på at folk har kommet seg opp til fjelltoppen/varden. Boka har i utgangspunktet blanke, ubeskrevne ark.

“Ildsjel og friluftsmann Per Molin har bidratt til at topptur på Sandsøy blir ekstra opplevelsesrik. På Vetten som ligger 212 meter over havet, har han montert en postkasse som inneholder litt av hvert. Foruten vardebok, ligger her kikkert, termometer, og laminerte bilder tatt i alle himmelretninger påført navn på steder og fjelltopper.” (*Harstad Tidende* 14. august 2008 s. 17) “Stongheia er et godt besøkt utsiktspunkt på Bjarkøya. Nå er også “vardebok” nummer åtte helt utskrevet, melder Sverdslaget på sine nettsider.” (*Harstad Tidende* 8. august 2008 s. 4) “Det tar rundt to timer å gå fra Kåfjorddalen og opp til Halti, mens det fra Finland tar hele tre dager. De fleste finlendere velger derfor å bestige fjelltoppen fra Kåfjord. Men Haltitoppen er også et populært turmål for norske og svenske turister. En vardebok viser at 80.000 har besøkt Haltitoppen siden midten av 90-tallet.” (*Nordlys* 11. juni 2004 s. 9)

“I januar 2006 gjekk vi i Rosendal Turnlag – turgruppa ut med etterlysing etter gammel vardebok på Melderskin (1426 m). Vi har oppbevart boka som vart lagt i juli 1944, men ynskte å få klarlagt om det også hadde vore bok tidlegare, og kvar den i så fall er no. Svaret er ja – det var bok før 1944, men diverre nei – vi har ikkje funne denne boka. Vi takkar for all respons. Frå Ragnhild Weibust (no Aakrann), Asker, fekk vi tilsendt to fotografi frå ein tur realskulen i Rosendal tok til Melderskin i september 1941. ”Vardeboken var gammel og spennende. Vi leste, og vi skrev oss høytidelig inn. Også i 1942 var denne boken der”. På bakgrunn av tilbakemeldingane, m.a. frå dei som kan hugsa at besteforeldre fortalde at dei skreiv i ei bok på eventyrlege Melderskin for 120 år sidan, veit vi no følgjande: Den første boka vart mest truleg lagt ut før 1890, og i alle fall siste åra fram til 1943 låg den i eit lite trehus ved varden. I trehuset var boka dårleg verna mot vêr og vind.” (<http://www.rosendal-turnlag.no/Turgruppa/Gamal-vardebok/cid/8541/>; lesedato 02.08.13)

Varieté

(_drama) Teater med variert underholdning på scenen.

Bill Reading (kunstnernavn for Yngvar Jon Jensen) var en norsk varietékunstner: “Sin første profesjonelle jobb som artist fikk han [på 1930-tallet] på en av de mange omreisende varietéene, han omtaler dem som Sirkus-Varieté [i sin bok *Artistliv*, 1946] [...] Han skriver avslutningsvis i boken at han hadde seks forskjellige akter: En elastisk salongakt, en kombinasjonsakt, en musikalsk akt, en trapesakt og to komiske klovneakter. Den ene het Pepo og var en eksentrisk akt, mens den andre het Janka og var en komisk musikalsk klovneakt.” (Berthelsen 2009 s. 379)

I den danske forfatteren Johannes V. Jensens novelle “Knokkelmanden” (1907) går jeg-fortelleren inn på et tysk varieté-teater. Kunstnerne der er internasjonale: “En fransk Sangerinde optraadte, to amerikanske knock-abouts, en russisk Atlet m.m. Og alle disse trøtte Fabriksslaver på Tilskuerpladsen havde godt af hvad de saa og hørte, det lysnede i deres grove Ansigter.” Dessuten opptrer en musikalsk klovn som er ekstremt tynn.

Vaudeville

(_sjanger, _drama) Betegnelsen brukes både om et syngespill (europesk tradisjon) og om en sammensatt skuespillsjanger med folkelig underholdning (amerikansk tradisjon). Den amerikanske vaudevillen bestod i danseinnslag, sang, sketsjer og lignende; særlig populært i USA fra slutten av 1800-tallet til 1920-tallet.

Eksempler på vaudeviller som syngespill:

Henrik Anker Bjerregaard og Waldemar Thrane: *Fjeldeventyret* (1825)

Johan Ludvig Heiberg: *Kong Salomon og Jørgen Hattemager* (1825)

Henrik Wergeland: *Campbellerne eller Den hjemkomne Søn* (1838)

Claus Pavels Riis: *Til sæters* (1850)

Georges Feydeau: *Herre på jakt!* (1892) – denne franske forfatteren skrev en lang rekke vaudeviller

Franske vaudevilleforfattere som Labiche, Courteline og Feydeau framstilte komiske kvinnehatere, stive funksjonærer og andre figurer som eksempler på at verden styres av en sinnssyk logikk (Couty 2000 s. 667). Feydeau forente på slutten av 1800-tallet vaudevillen med den folkelige komedien.

Dansken Johan Ludvig Heiberg ble kritisert for sine vaudeviller og skrev sakprosa boka *Om Vaudevillen* (1826) som et forsvar.

“Vaudeville's variety acts were indigenous products of the American landscape, resulting from attempts by Saloon owners to increase business by offering free and varied entertainment to their customers. The term Vaudeville derived in the 1890's – previously such shows had been plainly considered “Variety shows.” Vaudeville took the talent of the Variety shows and cleaned them up, making them more appealing to women and families. By the 1890's, Variety theater replaced minstrels as the most popular form of entertainment. As the pace of American society increased, the attention spans of Americans decreased, and their tastes included a

greater variety of entertainment. Vaudeville capitalized on these American desires, and, therefore, became a major factor in popular America. Vaudeville's emphasis on humor and its use of ostentatious scenery and props aided in its popularity. Americans could look to variety shows as a realm of fantasy, where even unrealistic magic became a reality.” (<http://xroads.virginia.edu/~ug02/kirk/levy/vaudeville.html>; lesedato 21.11.12)

“Vaudevillian theaters became centers where average Americans could emulate the conspicuous consumption they found in the rich. Benjamin Frank Keith, one of the innovators of Vaudeville, expanded what Tony Pastor had worked to make popular when he strayed from the focus on touring Vaudeville acts in favor of a permanent center into which Americans could always escape. He built palatial theaters dedicated to the American middle-class desires to emulate the rich. [...] Americans could escape from their fast-paced lives of work and stress and enter a fast-moving world of glamour and carefree gaiety. The show combined all other forms of theatrical entertainment, from drama to musical comedies, and could therefore appeal to a diverse audience and draw in large crowds. Not only was its diverse material attractive, the fact that Vaudeville appeared to be accessible to all regardless of schedule – a reliable source of entertainment during unreliable times – also attracted the urban working class. Magic shows became one the most popular of all variety acts. Professor Hale was once such magician to perform at the Levy Opera House. Magic gave no pretenses to be anything more than illusion and yet it thrilled audiences with the mysterious secrets surrounding its presentation.” (<http://xroads.virginia.edu/~ug02/kirk/levy/vaudeville.html>; lesedato 21.11.12)

Veibok

(_sjanger, _sakprosa) Bok som brukes underveis på en reise for å finne veien og oppdage severdigheter underveis. Inneholder nesten alltid kart.

Et tidlig eksempel er den anonyme *Slottene i Loire, for å besøke dem raskt og billig med tog, automobil eller på sykkel*, trykt i Frankrike i 1911 (Barbier 2007 s. 309).

I Norge er *NAF Veibok* mest kjent. NAF (Norges Automobil-Forbund, stiftet 1924) sin veibok “trykkes i et opplag på seks hundre tusen eksemplarer, og er, som før, landets mest utbredte enkeltpublikasjon. Årets er gul. 1970 var lyseblå. 1947 grønnlig. [...] Veiboken er eksklusiv for medlemmer av NAF. [...] I de gamle sto det mye mer om selve veien. “Der er det grus.” “Der er den dårlig og man bør holde seg unna om man har sitt kjøretøy kjært.” [...] lese om stedene i de gamle veibøkene: “Nøkler fåes i første hus efter svingen.” “Kortevareforretning til høre.” Det blir til at man sammenligner med hvordan stedet ser ut nå, ikke minst de stedene som lå ved hovedveien, men ikke lenger gjør det. [...] Per Roger Lauritzen

[...] er redaktør av de siste tre utgavene av NAFs veibok. [...] - Det som undrer oss litt, er at interessen for Veiboken er forbløffende stabil i vår digitale tidsalder. Den situasjonen, som så mange kjenner, at en *co-driver* sitter og blar og leser opp for sjåføren og for alle som er i bilen, setter forbausende mange pris på. Vi har spurt, i fokusgrupper og gjennom markedsundersøkelser: “Hvis du ikke fikk Veiboken, ville du ha vært medlem?” Såpass mange svarer “nei” at vi har holdt på den ordningen vi alltid har hatt: at boken er for medlemmer, eksklusivt. [...] 1967-utgaven forteller: “Bagn kirke. Del av mid.ald døpefont, utskåret altertavle og prekestol i bondebarokk.” [...] Veiboken, 1967, forklarer hvordan man kommer inn: “Trygve Storbråten er som regel på kirkegården, ellers henvendelse prestegården.” [...] Gps er bra til å bestemme en rute, men du får ikke geografien inn underveis, ikke beskrivelsen av hva du kan oppleve. [...] Lauritzen tilbringer 80 døgn i bobil hvert år for å sikre at Veiboken stemmer med forholdene på bakken. [...] du skal være forsiktig med å gjøre store forandringer med en bok som ligger i 700 000 norske biler og som folk er så vant til. [...] - Vi får masse henvendelser om ting som er endret, og bruker mye tid på å sjekke opplysninger. En campingplasser kan ikke ringe og si at konkurrenten er stengt og få dette inn uten at det sjekkes. [...] For å forvise seg om at ikke bare kartet, men også teksten var i samsvar med terrenget, kjørte bokens daværende redaktør, Erling Welle-Strand, i årene 1967 til 1969 1600 mil utstyrt med “skrivemaskin og lydbåndopptager”. Han satt der altså for seg selv og talte inn avvik og nyetableringer, som for eksempel de mange Esso-tavernaene som dukket opp på den tiden.” (Håkon Gundersen i *Morgenbladet* 3.–9. juli 2020 s. 19-23 og 25)

Ventebokstav_

En liten bokstav som markerer hvilken bokstav som skal skrives over den senere. Den senere bokstaven var ofte en praktfullt utført innledningsbokstav.

anetuarium tekst tekst tekst
 tekst tekst tekst tekst tekst
 tekst tekst tekst tekst tekst
 tekst tekst tekst tekst tekst
 tekst tekst tekst tekst
 tekst tekst tekst tekst
 tekst tekst tekst tekst
 tekst tekst tekst tekst
 tekst tekst tekst tekst
 tekst tekst tekst tekst
 tekst tekst tekst tekst tekst
 tekst tekst tekst tekst tekst tekst tekst tekst tekst tekst
 tekst tekst tekst tekst tekst tekst tekst tekst tekst tekst
 tekst tekst tekst tekst tekst tekst tekst tekst tekst tekst

 S
 ↑
 ventebokstav

Ventebokstaver var også i bruk for trykte verk som skulle dekoreres med flotte håndtegnete initialbokstaver (Fontaine 1994 s. 38-39).

Bruken av ventebokstaver er et bevis på at produksjonen av boka var en prosess med mange involverte personer og en rekke faser (Febvre og Martin 1999 s. 33).

Vers_

Fra latin “versus”: “vending”. En enkelt linje i et dikt. Noen bruker betegnelsen “et vers” også om en strofe i et dikt. “Verset er en enhet for den rytmisk-syntaktiske og intonasjonsmessige organiseringen av den poetiske teksten.” (Lotmann 1989 s. 261).

Versform har også blitt ansett som en god hukommelseshjelp, altså som et virkemiddel til å huske innholdet i teksten (Febvre og Martin 1999 s. 29).

I middelalderen i Spania kunne et historieverk og en avhandling bli skrevet enten på prosa eller på vers, og det var ikke noe tydelig skille mellom diktning og sakprosa (Strosetzki 1996 s. 27). Didaktiske historier var vanligvis lettere å huske og lære hvis det var skrevet på vers enn på prosa (s. 27).

Versdrama_

(_sjanger, _drama)

Store deler av renessansens og barokkens dramaer er skrevet på vers, f.eks. hos Shakespeare, Racine og Molière.

Andre eksempler fra litteraturhistorien:

Adam Mickiewicz: *Forfedrenes kveld* (1823-32)

Henrik Ibsen: *Brand* (1866)

Gerhart Hauptmann: *Den nedsunkne klokken* (1886)

Louis Kvalstad: *Skuronn* (1940) – et radioteaterstykke med tekst på vers

Den sanktlucianske dikteren Derek Walcott, som fikk Nobelprisen i 1992, har skrevet versdramaer, bl.a. *Henri Christophe* (1950), *The Sea at Dauphin* (1954), *Ione* (1957) og *Dream of Monkey Mountain* (1967).

Versememorering_

(_memoreringspraksis)

“The Puritans might be sceptical of the worldly elegance and sensuous beauty of much English poetry, but they understood its usefulness as an aid in memorizing Biblical doctrine and teaching moral virtue. Putting devout thoughts into verse was a common occupation among the New England clergy. In 1662 one of them, the Reverend Michael Wigglesworth from Massachusetts, wrote “The Day of Doom,” a didactic narrative of 224 stanzas about the Last Judgement which became a bestseller in the colonies.” (Ro 1997 s. 8)

Versjonering_

(_adaptasjon, _oversettelsespraksis) Begrepet blir blant annet brukt av Ottar Grepstad, på denne måten: “Når sakprosa blir omsett, blir den som regel også bearbeidd og tilpassa. Straumen av slike utgivingar går i hovudsak fra dei store til dei mindre språksamfunna. Difor vil det vere høvesvis fleire slike versjoneringar innanfor sakprosa på norsk enn i særleg engelskspråkleg sakprosa. Versjoneringa kan omfatte ei fornorsking av stoffet, utbygging av tekst, oppdatering og tilrettelegging.” (Grepstad 1997 s. 523)

Viabilitet_

(_dataspill) Det at spilleren lærer seg “reglene” eller potensialet i et dataspill, hva som er mulig og umulig, hva som fører til (subjektiv opplevd) framgang, gode spilleopplevelser osv., eventuelt helt på tvers hva spillprodusentene har intendert med spillet.

“Viability [...] means that a sensation is stabilized by perception, but whether something proves viable is by no means proof of its reality. In relation to games this means that a player does not necessarily gain access to the implicit rules of the game through playing, but that he or she will find a way to interact meaningfully with the game, no matter what the actual rules encoded by its designers are. In fact, the player might even find ways to interact with the game that its creators did not

think of. The concept of viability is often explained by the metaphor of a blind man who has to walk through a forest every day. Initially, he will bump into a tree quite often, but by and by he will learn to avoid the trees, because he will have created a mental map of the forest. This map does not have to bear any relation to the forest at all, in fact it is not even necessary for the map to represent trees. Nevertheless, this representation of the outside world proves viable for the blind man, because it enables him to find his way through the forest. The player of a computer game learns to navigate through the code of the game in a similar way, although he or she will usually not set eyes on it” (Kücklich 2003).

Vidas_

(_sjanger) En anonym, folkelig fortelling om en trubadurdiktors liv, en biografisk tekst.

Video_

(_film)

Filmteknologi innført i 1956 der film lagres på magnetbånd (Parkinson 2012 s. 194).

I 1988 hadde 60 % av alle husholdninger i USA en videospiller (VHS-maskin) (Parkinson 2012 s. 194). Samtidig økte omsetningen av video-leie og -salg seg til årlig over 7 milliarder dollar. I 1995 utgjorde filmsalg til visning i hjemmet over halvparten av Hollywoods omsetning (Parkinson 2012 s. 197).

Den enorme veksten i den nigerianske filmindustrien (det såkalte “Nollywood”) skyldes i stor grad video-distribusjon (Parkinson 2012 s. 194).

Videogram_

Filmer i formater som VHS og DVD (samt eldre teknologi som filmruller og lignende).

Videokunst

Videofilm brukt til å utforske og utvikle radikalt nye måter å lage filmuttrykk på. Utviklet spesielt fra 1970-tallet av.

Vignett

(_sjanger, _korttekst) En vignett er en “finely written literary sketch emphasizing character, situation, or scene” (Turco 1999 s. 69).

Visdomslitteratur

(_sjanger) Litteratur i og utenfor Bibelen som uttrykker noe grunnleggende om livet på en livsfilosoferende og klarsynt måte.

“Humankind has collectively been grappling with understanding the elusive phenomenon of wisdom for centuries; we have examined wisdom from many perspectives. Over the course of history and in different locations on our planet, we have cared about wisdom and collectively made additions [...] Oral traditions, songs, and storytelling were some of the earliest means of passing along our folk traditions of wisdom. Distinct bodies of ancient secular wisdom literature emerged in civilizations like Egypt and Mesopotamia as far back as 2500 BC. These wisdom literatures contain collections of parables, proverbs, and short stories, which epitomize principles of correct living, embody moral pronouncements, and contain crucial information about their society. ... In summary, the secular wisdom literature suggests that wisdom is social and interpersonal in nature, and that wise people exhibit exemplary understandings and behavior. (Holliday & Chandler, 1986, pp. 11-13) From those ancient folk traditions, concepts of wisdom have evolved distinctly within Eastern and Western cultures.” (Connie E. Taylor i https://qspace.library.queensu.ca/bitstream/handle/1974/13767/Taylor_Connie_E_201509_PhD.pdf; lesedato 09.11.20)

“Thanks to archaeological research in the past 150 years, we know today that wisdom literature similar to that in the Bible existed long before Solomon in the biblical world. From ancient Babylonia, Syria, and Egypt have come examples of ancient wisdom. The Egyptian wisdom is the most important because of the close connections that the people of the Nile Valley had with ancient Canaan and Israel over long periods of time. Biblical wisdom shares basic characteristics with the wisdom of the ancient Near East. First, wisdom is focused on the individual rather

than the nation. [...] The wisdom of Babylonia and Egypt consists of the two types that we meet in the Bible – practical and philosophical. Practical wisdom helps the individual develop a sane, workable attitude toward life. Wisdom includes technical skills, such as weaving and goldsmithing; administrative skills, such as governing and leading in war; and artistic skills, such as composing poetry and songs or playing musical instruments. The sayings are short and easy to remember. They help the individual get along with others. The intent of practical wisdom is to guide a person through the difficulties of life to success.” (<https://pclawrenceville.org/wp-content/uploads/2016/12/Intro-to-Wisdom-Literature-13-Nov.pdf>; lesedato 09.11.20)

Den indiske fabelsamlingen *Panchatantra* “exemplifies a kind of secular wisdom literature prevalent throughout the East, stressing intelligence and everyday knowledge rather than religious morality (Keith 243). The many moral verses that appear throughout the work and the resolutions of the stories’ plots usually focus on a secular justice according to which rogues are punished and honest men vindicated.” (Katharine S. Gittes i <https://documents.in/document/the-canterbury-tales-and-the-arabic-frame-tradition.html>; lesedato 08.11.20)

“These are the wisdom books in the Bible, in their probable order of writing: Proverbs, Job, Ecclesiastes, Ben Sira (also called Sirach, also called Ecclesiasticus), and the Wisdom of Solomon. [...] The sages wrote the wisdom books over the course of almost 1,000 years. The books passed through many different hands and many editors. [...] three different types of wisdom that run through all five previously mentioned books:

1) Village wisdom/folk wisdom is characterized by short, pithy statements, examples drawn from nature, framed as instruction from parents to their children.

2) Royal wisdom comes from one of the Israelite capitals. Its maxims instruct junior bureaucrats on the intricacies of palace politics.

3) Theological wisdom consists of deep reflection upon the most controversial of theological topics: Is there a God? If there is a God, why do such awful things happen? Is there a purpose to life? Are we any different from animals? What happens after death? Does everyone get what he or she deserves? Presumably, professional sages wrote these works to assert their position on these controversial subjects.

[...] experience shows that good people suffer, while evil people sleep peacefully in their beds. The sages agonized over the contradictions in their system [...] there was a great wisdom debate among the sages about whether God could be trusted in the governance of the world and whether God was predictable or unpredictable. Most of the authors of Proverbs said yes, that God could indeed be trusted. But even then the sages had divergent ways to understand this confidence. Some argued that a

careful practice of wisdom principles (honest speech, hard work, marital faithfulness, etc.) would inevitably lead to a happy, prosperous life. Others argued that, although God's governance of the world is flawless, humans can never be sure what God might do: even if you followed the right path, bad things could still happen to you. "The human mind plans the way, / but the LORD directs the steps" (Prov. 16:9)." (David Penchansky i https://www.sbl-site.org/assets/pdfs/TB7_Wisdompt1_DP.pdf; lesedato 09.11.20)

"[I]n 1 Kings 3, Solomon asked God to give him a discerning heart, to give him wisdom, and God was pleased with that request, and He lavished wisdom upon him. Chapter 4 says, gave him "breath of mind like the sand that is on the seashore." No one, God Himself says, has ever been as wise as Solomon (apart from our Lord Jesus Christ). He was about twenty years old at the time, and God gave him this great wisdom. He took that wisdom then, and Solomon collected for us what we call the Wisdom Literature of the Old Testament. He wrote three of the five books that we call Wisdom Literature. He wrote Proverbs, Ecclesiastes, and Song of Solomon. [...] We're told that wisdom will confer upon us some amazing things, some amazing benefits. For example, wisdom protects and delivers us from all kinds of troubles, Proverbs 2:8. Wisdom helps us master every kind of difficulty that we might face in life, Ecclesiastes 8:5. Wisdom, Proverbs 13:14, rescues us from things that would destroy us. Proverbs 24:3, wisdom achieves lasting results. Ecclesiastes 9:11, wisdom brings success with it. Proverbs 3:35, wisdom bestows honor. It brings blessing, according to Proverbs 12:18." (Tom Pennington i <https://thewordunleashed.org/programs/sour>; lesedato 09.11.20)

I *Midrash*, et jødisk verk som kommenterer jødernes hellige tekster, fortelles det en historie om fire vismenn som mot slutten av sine liv får mulighet til å trenge inn til det helligste av det hellige. Én blir gal, en annen dør, den tredje begynner å leve i luksus og umoralske nytelser, mens den fjerde sperrer seg inne i studerkammeret (gjengitt fra Olievenstein 1987 s. 96).

Kristofer Uppdal: *Kulten* (1947) – poesi og "religionsfenomenologi" i ett; skrevet hovedsakelig på 1930-tallet

Halvor Foslie og John Stanghelle (red.): *Bibelens visdom* (1996) – utvalg fra Bibelen om kjærlighet, laster, dyder osv.

Noen verk er tilsiktet og ideologisk motivert visdomslitteratur. "Turkmenistans første president, Saparmurat Nijazov, bedre kjent som Turkmenbasji, utga i 2001 første bind av *Ruhnama*, "Sjelens bok", et storverk om turkmensk historie og kultur. Boken ble obligatorisk pensum på absolutt alle klassetrinn, og unødvendige fag som algebra og fysikk ble erstattet av studier av "Saparmurat Nijazovs litterære arv". Imamer ble pålagt å predike fra *Ruhnama* i moskeene, eksamen i *Ruhnama* ble innført som en obligatorisk del av kjøreopplæringen, og alle biblioteker utenfor hovedstaden ble nedlagt." (Erika Fatland i Morgenbladet 18.–24. oktober 2019 s.

35) En enorm statue av boka, som kan åpnes, stod i 2019 fortsatt i Ashgabat i Turkmenistan. Niyazov “created a bizarre work known as “the *Ruhnama*.” [...] He wrote the *Ruhnama* (The Book of the Soul) in 2001 as a spiritual guide for the Turkmen nation, and as an attempt to “Turkmenize” the country. The *Ruhnama* features a weird combination of revisionist history, moral ideals, religious norms, and fairytales. The first volume was issued in 2001, and a second volume was published three years later. [...] Niyazov was once quoted saying, that God himself told him that everyone who has read the book would come directly to heaven. [...] As of now, Niyazov is the only author self-conscious enough to have created a giant monument to his fictitious work.” (<https://www.atlasobscura.com/places/giant-ruhnama>; lesedato 29.04.20)

“Earlier this month [juli 2014], President Gurbanguly Berdimuhamedow of Turkmenistan declared that universities in his nation would no longer test applicants on their knowledge of the *Ruhnama*. Most of the world ignored what seemed like a minor domestic issue, but for a population of Turkmenistan watchers – and many Turkmens themselves – this was cause for celebration. For Turkmenistan, eliminating the *Ruhnama* from public life is like rooting out the lingering power of its author, Berdimuhamedow’s predecessor and Turkmenistan’s first President for Life, Saparmurat Niyazov. The former Soviet strongman, shielded from scrutiny by geographic obscurity, neutrality, and extreme natural gas wealth, ruled the small country of 5 million from independence in 1990 until his death in 2006. [...] When the first volume was published in 2001, Niyazov started requiring schools and libraries to hold copies of the book, then demanded that mosques give it a place equal to the *Qur’an*, and finally installed *Ruhnama* rooms in most workplaces. Then he replaced algebra, physics, and physical education with hours of *Ruhnama* studies for students, made a 16-hour course on the text a mandatory element of driving tests, and included questions on his work in university entrance exams and governmental job interviews. Disrespect for the book was made a punishable offense, and September 12, the day of the book’s publication, became a national holiday. A giant electric-powered statue of the book in the capital of Ashgabat opens at 8 PM every evening to read a passage aloud, and in 2005 a copy was launched into space alongside the Turkmen flag in the hope of enlightening extraterrestrials. At the time of his death in 2006, Niyazov reportedly claimed that reading from the book three times a day would ensure you a place in heaven, although he insisted publicly that the *Ruhnama* was not religious literature because it was not the word of God. Instead he dubbed it “spiritual literature,” directly inspired by God.” (Mark Hay i <https://web.archive.org/web/20150320041544/http://www.vice.com/read/turkmenistan-is-putting-the-ruhnama-behind-them-126>; lesedato 15.05.20)

“A dictator’s guide to the universe [...] Turkmenbashi was writing his nation, previously a scrap of desert colonized by foreign empires, into existence. The *Ruhnama* contained everything: moral teachings, history, folklore, discourses on politics, religious instruction, disquisitions on Turkmen character, praise for such

potent national symbols as melons and rugs, excerpts from the constitution and more poetry. He was attempting to create a majestic national identity, inextricably identified with his own good self, of course. [...] He had a (literally) captive readership: the book was everywhere, its title was written on mountains, and the TV “news” ended with readings from its pages. One programme consisted of passages being read aloud in multiple languages in a giant theatre, implying that the *Ruhnama*’s readership was international. [...] In space, however, a copy will orbit Earth for a lonely 150 years, if we can believe one story in the papers.” (Daniel Kalder i <https://www.theguardian.com/books/booksblog/2006/dec/29/adictators-guidetotheunive>; lesedato 14.05.20)

Visjonslitteratur

(_sjanger, _skjønnlitteratur)

Visjonsdiktet *Tundals visjon* ble skrevet i år 1149 av en munk som het Markus. Et typisk eksempel på visjonslitteratur er det norske *Draumkvedet*. Dante Alighieris *Den guddommelige komedie* kan også regnes til visjonsdiktningen.

Den tyske klokkeren George Reichard hadde i perioden for 30-årskrigen i Tyskland, dvs. på 1600-tallet, mer enn 700 visjoner. Under halvparten av disse ble beskrevet i trykte tekster. I noen visjoner så Reichard hærer og slagscener, og noen ganger så han “allegoriske vesener” som løver, lindormer og talende trær. I randkommentarer i bøkene hans ble det ofte notert hvilke hendelser i krigen som bekreftet visjonene som Reichard hadde hatt. Visjonene fungerte dermed som et slags profetier, og ble mer “pålitelige” for leserne (Messerli og Chartier 2000 s. 304-305). I samme periode kom det ut tallrike andre visjoner og profetier av andre forfattere, trykt i billige utgaver som mange hadde råd til å kjøpe. En annen forfatter av visjonstekster, den tyske bonden Johann Werner, tilsluttet seg de svenske troppene i 30-årskrigen og ble en slags “svensk felt-profet”. Han kalte seg Johann Warner og publiserte tallrike tekster som fortalte om visjoner. Werner/Warner hadde kontakt med Reichard (Messerli og Chartier 2000 s. 308).

Til visjonsdiktningen kan muligens regnet spanjolen Gaspar Núñez de Arce sitt verk *Bror Martins visjon* (1880), der Martin Luther ser framover på utviklingen av sin lære (Wittschier 1993 s. 243).

“Visjon” brukes av og til i undertitler. Hanns Gobschs: *Gale-Europa 1934: En visjon* (1931) handler om faren for en ny storkrig i Europa.

Visuell adaptasjonsforsterkning

(_adaptasjon) Det fenomenet at bilder fra et annet medium enn det vi i et gitt øyeblikk bruker, er til stede i vår bevissthet og forsterker opplevelsen. Mens vi spiller et dataspill, kan vi ha bilder fra filmen som dataspillet er basert på i hodet. Opplevelsen av dataspillet blir dermed mer visuelt rik og intens enn den ville vært uten denne adaptasjonsforsterkningen.

Vitalisme

Vitalisme er en idéhistorisk og kunstnerisk retning som vektlegger menneskets og naturens livskraft.

Mennesket har behov for å hevde seg, og finne utløp for sine lidenskaper og drifter. Alt som øker livsutfoldelsen og -intensiteten kan godtas. Intens livsfølelse og suksess i livskampen er de høyeste sannhetskriteriene som tilværelsen byr på.

Mennesket er i stand til å mobilisere en ukuelig styrke i møte med livets utfordringer.

Voice-over

(_film) Ord som høres som en fortellerstemme i en film. Det kan f.eks. dreie seg om hovedpersonens tanker eller forklaringer.

Vognteater

(_drama) Et vogn der et skuespill ble framført. Slike vogner ble blant annet brukt under framføring av kristne skuespill i middelalderen. (Faulstich 1996 s. 198-199)

Slike vogner kunne inngå i prosesjoner.

Vokstavle

“A form of writing material which had a continuous existence from antiquity right through the middle ages was the waxed tablet. A small frame of wood was filled with wax, which could be written on with a stylus. Because the writing could be erased and the tablet re-used, they were used as notebooks for various ephemeral writing purposes. [...] Tablets often were laced together in sets in the form of a book. The two outer leaves had wax only on the inside, while the interior leaves were double sided. [...] While these tablets were probably used prolifically in the middle ages, they were ephemera, and as such are rarely preserved. Miniatures in manuscripts occasionally show scribes writing on what appear to be waxed tablets. [...] Some very elaborate examples of tablet books have been preserved for posterity. These are carved with beautiful images in relief, with either secular courtly scenes or, less commonly, religious motifs on the outer leaves. The material may be ivory. [...] One can imagine these being swanked around in courtly gatherings, and it says something about the increasing social significance of lay literacy that the art of writing should have such posh and portable accoutrements. [...] Waxed tablets generally represent a stage of the writing process which has become lost to us. Ephemeral notes, preliminary drafts, notes taken by dictation and all manner of jottings may have passed through this medium before being committed to the more expensive and durable medium of parchment.” (Dianne Tillotson i <http://medievalwriting.50megs.com/forms/waxtablet.htm>; lesedato 17.03.17)

I antikken var det en “information-processing technology at hand for day-to-day purposes: the wax tablet. In its simplest form, this was a slab of wood, hollowed out in the center and filled with melted wax. A dry stylus would incise letters which the thumb could then erase at will. These tablets were excellent for memoranda, transient bookkeeping, and daily business. Several of them bound together by thongs made something roughly like a small notebook. Somewhere in the first centuries of the common era, the notion of making a formal literary medium out of bound pages on the model of the wax tablet suddenly began to catch on. Though the codex – for such is the name given to the form in antiquity – could have pages of either papyrus or animal skins” (O’Donnell 2000 s. 51).

En “diptych” er en “portable tablet consisting of two shallow hinged boxes made of wood, ivory, or metal filled with a layer of beeswax on the inside, on which the ancient Greeks and Romans wrote with a stylus. When warm, the wax surface could be easily erased by rubbing, and written over. Also refers to a picture or design painted or carved on the inside surfaces of two hinged tablets [...] In medieval Europe, three tablets called a triptych were also used for the same purpose, hinged in such a way that the outer tablets folded over the center panel” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05).

På en vokstavle fra 100-tallet e.Kr., bevart i British Library, har en lærer skrevet to moralske ordtak og eleven kopiert ordtakene to ganger (Bouquiaux-Simon 2004 s. 20).

“Egypt, Herculaneum, Pompeii, and Romania have been fruitful sources of tablets. Twenty-five deeds dated A.D. 131 to 167 have been recovered from the vicinity of modern Verespatak in Romania. In 1875 a box that contained 127 tablets dated A.D. 15, 27, and 52-62 was unearthed at Pompeii. In all, more than 200 tablets have been retrieved in Pompeii and neighboring Herculaneum. Two polyptychs from Herculaneum differed from all the other Herculanean, Pompeiian, and Dacian finds in dimension, form, material, and structure; one is a pentaptych and the other an octoptych, both obviously dated before A.D. 79. Each is made of fine, compact boxwood (whereas most tablets were made of fir), skillfully fashioned and highly polished. Giovanni Pugliese Carratelli has described in detail the octoptych, which is held together by two sets of double threads so anchored in the front and back cover that they do not protrude on the outer surfaces.” (Kilgour 1998 s. 51)

“In the fifth century Herodotus tells of the fascinating use of a waxed tablet by Demaratus to secretly inform the Lacedaemonians of the Persian king Xerxes’ intended invasion of Greece: “After it seemed good to Xerxes to lead an host against Greece, Demaratus, being in Susa and learning thereof, desired to send word to the Lacedaemonians. And there was no other way in which he could signify it, because of the danger lest he be discovered, except this which he devised. He took a folding tablet, and scraped off the wax thereof, and thereafter wrote the king’s intent upon the wood of the tablet. And when he had done it, he spread the wax over the letters again, that the tablet being carried empty might make no trouble with the guards upon the road. But when at last it came to Lacedaemon, the Lacedaemonians were not able to comprehend the matter, until, as I learn, Cleomenes’ daughter who was the wife of Leonidas, to wit, Borgo, perceived it and advised them to scrape off the wax, and they should find writing upon the wood. And they did so and found the writing and read it, and thereafter sent tidings to the other Greeks.” ” (Kilgour 1998 s. 51)

“During the middle ages wax tablets were in general use. Daily life cannot be imagined without them: students were supposed to carry a diptych at their belt for easy use, while writers used them for rough notes. They were also employed in private correspondence. Above all, medieval accounts were kept to a large extent on wax tablets, and most of the surviving examples served this purpose; even books of wax tablets were formed. In some places the use of wax tablets for accounting continued up to the nineteenth century” (Bernhard Bischoff, *Latin Palaeography. Antiquity & the Middle Ages*, 1990, s. 14; her sitert fra <http://www.historyofinformation.com/>; lesedato 30.03.12).

Volumen__

(_format) Fra latin “volvere”: “å rulle”. Skriftrull, f.eks. av papyrus. På gresk kalt “kulindros”. Fordi teatertekster ofte var skrevet på ruller, kom “rolle” til å bli brukt om en skuespillers opptreden. Andre ord-avledninger er “kontrollere” og “innrullere”.

Standardlengden på en volumen av papyrus var 4,5 meter og bestod av flere papyrusflak som var limt sammen. Lengden ble sjelden mer enn 9-10 meter. Lengden på Platons dialog *Symposion* ville utgjort ca. 7 meter, tilsvarende ca. 70 sider i en trykt bok (Bouquiaux-Simon 2004 s. 12). Det var svært sjelden at det ble skrevet på begge sider av en papyrusrull.

Jack Kerouacs roman *On the Road* (1957) skal ha blitt “written by Kerouac in a three-week burst of Bazedrine and caffeine-fueled creativity on a single scroll of paper” (Boxall 2006 s. 504).

Den mest kjente produksjonen og bruken av volumen i dag er jødiske Torah-ruller.

Vortisismen

(_kunstretning) Engelsk: “vorticism”. En kunstretning ledet av Wyndham Lewis.

Alle artiklene og litteraturlista til hele leksikonet er tilgjengelig på <https://www.litteraturogmedieleksikon.no>